

LEKSIK-SEMANTIK SATH VA UNING BIRLIGI VA ULARNING SEMANTIK TAHLILI

Musinjanova Mavludaxon Tojiddin qizi

Semantik va terminologik maydonlarni taqqoslash shuni ko'rsatadiki, terminologik materialni ko'rib chiqishda maydonning umumiy g'oyasi saqlanib qoladi. Bu, birinchidan, atamalar o'rtasida kontseptual bog'liqlik saqlanib qolishi, ikkinchidan, individual terminologik birliklarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligi printsipli amal qilishi, shuningdek, maydon avtonomiyasi xususiyati hurmat qilinishi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, terminologik sohada atamalar mazmunining umumiyliigi, shuningdek, maxsus bilim sohasi atamalari o'rtasidagi semantik munosabatlar mavjud.

Semantik va terminologik maydonlarni taqqoslashda maydonning yana bir turini - "leksik-semantik maydon" yoki yadro va Periferiya mavjudligi bilan tavsiflangan yaxlit tizim shakllanishini kiritish maqsadga muvofiqdir. Bu uning elementlari orasidagi paradigmatic, sintagmatik va assotsiativ munosabatlar bilan tavsiflanadi.

Kombinator tilshunoslikning terminopolida, boshqa har qanday terminopolda bo'lgani kabi, faqat o'ziga xos leksik-semantik maydon mavjud bo'lib, unda biz til haqidagi bilimlarning kombinatorial sohasi bilan birlashtirilgan va bir-biri bilan ma'lum semantik munosabatlarda bo'lgan atamalar to'plamini tushunamiz. Semantik, leksik-semantik va terminologik sohalarning umumiy va differentsial xususiyatlari jadvalda keltirilgan.

Shu bilan birga, "kombinator tilshunosligi" terminologik maydonini tanlash parametrlari quyidagicha.

1. Ushbu atamaning elementlari tizimli va tarkibiy munosabatlar bilan bog'langan-bu ushbu bilim sohasidagi atamalar semantik va funktsional umumiylik bilan tavsiflanishida ifodalanadi.

2. Kerakli terminopolning bir qismi sifatida yadro, markaz va Periferiya aniqlanadi. Ushbu terminopolning yadro komponenti "kombinator tilshunoslik" atamasi; Markaziy tushunchalar - "sintagmatika", "kombinatorika", shuningdek "muvofiqlik", "valentlik", "kontekst", "tarqatish", "kollokatsiya" va boshqalar; periferik birliklar-Markaziy tushunchalar bilan bilvosita bog'liq bo'lgan atamalar, masalan "kontekstli bog'liqlik, frazeologik bog'liqlik, yaqin sintagmatik aloqalar, uzoq sintagmatik aloqalar va boshqalar.

3. Terminopol mikropolga bo'linadi, ular semantik maydonning maxsus turi, aniqrog'i leksik-semantik maydonlar, masalan, " kontekst", " tarqatish " va boshqalar.

4. Mikropoldagi atamalar turli xil tizimli munosabatlar bilan bog'liq, ya'ni sinonim, antonimik, giper-giponimik (tur-tur), shuningdek meronimiya munosabatlari (yaxlit) va boshqalar.

Leksikologiyadagi so'zlar va elementlar butun "organizm" ning "to'qimachilik" va "uyali" munosabatlarida: so'zlarning ekspressiv va semantik jihatlari o'rtasidagi munosabatlar, leksik ma'no va uning semantikasi o'rtasidagi butun va qism munosabatlari, bu so'z ma'nolarining paradigmatic va sintagmatik xususiyatlaridan dalolat beradi. Ushbu tizimning asosiy birligi so'z ekanligini hisobga olsak, leksikologiya so'zning o'zi bilan bevosita bog'liq bo'lgan masalalar bilan ham shug'ullanadi: so'zning lingvistik birlik sifatida mohiyati, so'z tuzilishi (ifoda va mazmun rejaları, semantik tuzilish), leksik ma'no va uslubiy semantika, leksik ma'no va etimologiya, leksik ma'no rivojlanish, udual va tasodifiy ma'nolar. Har bir til hodisasi yuzlab xususiyat, ya'ni qirralariga ega. Shunga ko'ra til hodisalarida o'rganish manbai va o'rganish predmeti farqlanadi. Bunda tegishli til hodisasi o'rganish manbai va uning tadqiq uchun olingan xususiyati o'rganish predmeti deyiladi. Tilshunoslikning sohalari bir o'rganish manbayining qaysi qirrasini o'rganish asosida farqlanadi. Masalan, til leksikasi tilshunoslikning leksikologiya, semasiologiya va onomasiologiya sohalari o'rganish manbai hisobalanadi. Leksika bevosita yoki bilvosita borliqni ifodalaydi, jamiyatdagi o'zgarishlarni, xalqning moddiy hayoti va ma'naviy olamini aks ettiradi, yangi predmet, hodisa, jarayon va tushunchalarni ifodalash uchun yangi so'zlar bilan muttasil to'lib boradi. O'zida eskirish va yangilanishni to'la aks ettiradi. Iste'mol darajasi susaygan birliklar esa leksikadan butunlay chiqib ketmaydi. Moddiy ishlab chiqarishning har xil sohalari muntazam rivojlanib, yangi yo'nalishlar bilan boyib borishi, fan va texnikaning tinimsiz rivoji yangidan yangi maxsus so'zlar – termin va terminologik qatlamlarni vujudga keltiradi va rivojlantiradi. Bunda e'tiborlisi shundaki, umumiste'mol so'zlarning ayrimlari terminologik tabiat kasb etsa, ayrim terminlar o'z ifodalanmishining kundalik turmushda qo'llanish darajasiga bog'liq ravishda umumiste'mol xususiyat kasb etib boradi. Jamiyatda umumiy ta'limning rivoji ham tilning o'rta saviyali sohiblarida til terminologik tizimining xalqchillashuviga olib keladi. Leksikani qayd etuvchi soha leksikografiya bo'lib, uning nazariy va amaliy, an'anaviy va zamonaviy ko'rinishlari mavjud.

ADABIYOT SHARHI:

L. A. Novikov, shuningdek, leksemalarni leksik tizim tartibida tahlil qilishda qiyinchilik tug'ilganda, uni boshqa tizim bilan taqqoslash va ular orasidagi o'xshashliklar asosida ma'lum bir xulosa chiqarish mumkinligini ta'kidlaydi. Leksik tizimni qurishda fonologiya va semantika o'rtasidagi o'xshashliklarni

(o'xshashliklarni) hisobga olish amaliydir. Xalqaro simpoziumda Magdeburg 1964 yilda u fonologiya va semantika o'rtasidagi o'xshashliklarni ta'kidlashni ko'rib chiqdi. Fonologiya tovushlar tizimi bilan bir qatorda semantik ma'nolar tizimini ham belgilashi kerakligi ta'kidlandi. Fonologik darajani o'rganish va tushunchalar tizimini leksik tizimga o'tkazish orqali leksik-semantik tahlil biroz yaxshilanganligi ta'kidlangan.

Tahlil:

Leksik antonim-leksemalarni qarama-qarshi ma'nolari asosida guruhlash. Oq va qora, qalin va ingichka kabi. Antropomorfizm hodisasi asosan so'z guruhining leksik birliklari ichida sodir bo'ladi. Sifatlarda:

- a) tovush belgisiga ko'ra: katta va kichik, baland va past,
- b) harorat belgisiga ko'ra: issiq va sovuq;
- c) yoshi bo'yicha: yosh va qari;
- g) xarakter-xususiyatlarga ko'ra; saxiy va ziqna, Jasur va qo'rqqoq, dono va ahmoq;
- d) shakl belgisiga ko'ra: tekis va kavisli,

Ilmiy ahamiyati. Leksik-semantik sath va uning birligi haqida. Lisonning shakl va denonativ ma'no yaxlitligidan iborat birligini qamrab oluvchi sathi turlicha nomlanadi: leksik sath, leksik-semantik sath, leksik-frazeologik sath va hokazo.

Leksik sath birligi tilshunoslikda leksema deyiladi. Leksema- tilshunoslikning eng muhim va markaziy tushunchalaridan biri. Biroq, uning mazmun va chegarasi hozirgacha aniqbelgilangan emas. Tilning leksik, fonetik va grammatik sathlari ham o'zaro bog'liqdir: fonetik birliklar so'zni bog'liq tusiga kiritadi, morfemalar yasama so'zlarni shakllantiradi, so'zlarning birikuvchanlik imkoniyatlari, uslubiy vosita sifatidagi xususiyatlari ularning leksik va gramatik ma'nolariga hamda uslubiy semalariga tayanadi. Bular leksikologiyaning fonetika, morfemika, so'z yasalishi, gramatika va uslubshunoslik (stilistika) bilan aloqada bo'lishini taqozo qiladi.

Leksikologiya tilning lug'at boyligi sistemasi sifatida tadqiq qilinadi, chunki bu boyluk so'zlar va iboralarning oddiy, mexanik yig'indisi emas, balki birliklar va elementlar tizimidir. Bu tizimdagi so'z va elementlar yaxlit bir "organizm"ning "to'qimali" va "hujayrali" munosabatida bo'ladi: so'zlarning ifoda va mazmun tomonlari orasidagi aloqalar, leksik ma'no va uning semalari o'rtasidagi butun va qism munosabatlari, so'z ma'nolarning paradigmatic va sintagmatik xususiyatlari shundan dalolat beradi. Bu tizimning asosiy birligi so'z ekanligini hisobga olsak, leksikologiyada bevosita so'zning o'zi bilan bog'liq masalalari ham ko'riladi: so'zning til birligi sifatidagi mohiyati, so'z strukturasi (ifoda va mazmun planlari, semantik tarkibi), leksik ma'no va uslubiy semalar, leksik ma'no va etimon, leksik ma'no

tarqiqiyoti, udual va okkazinal ma'nolari shular jumlasidandir.

e) ta'm belgisiga ko'ra: achchiq va shirin kabi.

Anatomiya hodisasi vaqt, holat, miqdor, maqsad leksikasida ham keng tarqalgan:

a) kecha va ertaga, oldin va keyin (vaqt belgisiga ko'ra),

b) tez va sekin, zo'rg'a va oson (davlat belgisiga ko'ra),

c) ko'proq va kamroq, ko'proq va kamroq (miqdor belgisiga ko'ra),

d) qasddan va bexosdan, behuda va behuda (maqsad va ma'noga ko'ra) va boshqalar.

Bunday leksikonlarning sifat va shakl toifasiga mansubligi so'nggi yillarda biroz munozarali bo'lib qoldi. Otlarda:

a) belgi otlarida: boylik va qashshoqlik, jasorat va qo'rqqoqlik,

b) qarama-qarshi nomlarda: Sharq va G'arb, janub va shimol;

c) fasllar nomlarida: yoz va qish, kuz va bahor,

g) kunning qarama-qarshi tomonlarini bildiruvchi nomlarda: kecha va kunduz, ertalab va kechqurun.

Fe'llarda:

a) qarama-qarshi harakatlarning ma'nosini ifodalovchi fe'llarda: borish va kelish, kirish va chiqish;

b) sifat yoki shakl fe'llarida: kengaytirish va qisqarish, oshirish va kamaytirish, sekinlashtirish va tezlashtirish kabi.

Ba'zan fe'lning sifatdosh shakli sifat guruhidagi leksema bilan antonimik munosabatga kirishi mumkin: O'qilgan va o'qimagan, o'qimagan va o'qimagan. Anatomiya hodisasi sifat turkumida keng tarqalgan, otlar va fe'llar biroz kamroq tarqalgan, olmos va raqamlar esa yo'q (ba'zi kontekstli holatlar bundan mustasno).

Muhokama: Kontekstli antonimiya-bu qarama-qarshi bo'lmagan leksemalarning ma'lum bir kontekst doirasida ma'ruzachi yoki muallif tomonidan antonimik munosabatlarga qo'shilishi. Buni quyidagi oyatda ko'rish mumkin: shakar oq tuz kabi eriydi, lekin biri tuzni, ikkinchisi shakarni eritadi. Omomimiya hodisasi. Leksik omonimiya-leksemalarning ifoda rejasida (talaffuzi va imlosida) tenglik hodisasi. Masalan, o't ("olov") - o't ("o't"), kamar ("qattiq, charm kamar") - kamar ("daryolar va tog'lardan suv oqadigan chuqur joy") kabi. Leksik-semantik maydon va leksik-semantik guruh bir xil leksik - semantik tizim emas. Guruhdan qarama-qarshi maydon-bu ularning tarkibiy elementlari (LSG, sinonim qator va boshqalar) o'rtasidagi munosabatlar tabiati bo'yicha tabiatda heterojen bo'lgan shakllanishlar tizimi.). Ufimtseva shunday dedi: "leksik-semantik sohalardagi alohida so'zlarning leksik ma'nolari kamida bitta umumiy semafor asosida birlashtiriladi, leksik-

semantik guruhlarda bir xil bo'lgan va nutqning bir qismiga tegishli so'zlarning leksik ma'nolarini birlashtirish mexanizmi. Ya'ni, ular grammatik ma'nolarining ma'lum bir umumiylik bilan ajralib turadi (otlar uchun "mavzu", sifatlar uchun "belgi", fe'llar uchun "harakat" yoki "holat" va hokazo.)

Muayyan leksik birikma bir qator sinonimlardir. Shuni ta'kidlash kerakki, guruh, kichik guruh va bir qator sinonimlar turli sabablarga ko'ra farqlanadi. So'zlarni guruhlash uchun ularning ma'nosida bitta umumiy semantik xususiyatga ega bo'lish kifoya. Leksik birikmaning kattaligi butun birlik sifatida qaysi belgi yoki semafor tanlanganiga bog'liq. Sinonim munosabatlarni o'rnatishning amaliy usuli-bu kontekstda bir so'zni boshqasiga almashtirish texnikasi. Shuning uchun sinonimik qator turli leksik va semantik guruhlarga mansub leksemalarni o'z ichiga olishi mumkin va chiziqlar, kichik guruhlar, leksik va semantik guruhlarning

kesishish zonasida joylashgan. **Xulosa.** Xullas, tilning barcha sath birliklari umumiylik-xususiylik, imkoniyat-voqelik dialektikasini o'zida namoyon etgan holda, invariant-variant munosabati birligidan iborat bo'lib, imkoniyat, mohiyat xarakteriga ega bo'lgan invariant bevosita kuzatishda, nutqiy jarayonda variantlar orqali namoyon bo'ladi. Invariant-variant munosabati tilning barcha sath birliklari uchun umumiy, universal munosabatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- [1] Abduazizov A. A. "Hozirgi zamon ingliz tili nazariy fonetikasi". Toshkent, 1986. 60-63betlar
- [2] Azizov O. A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent. 1963.
- [3] Buronov J. B. Ingliz va uzbek tillari kiyosiy grammatikasi. Toshkent, 1973. 144-bet
- [4] Buranov Dj. B., Yusupov U. K., Iriskulov M. T., Sadikov A. S. Grammaticheskie strukturi angliyskogo, uzbekskogo i russkogoyazikov. Tashkent, 1986. 70-bet
- [5] Karimov Sh. K. «Tilshunoslikka kirish» kursidan praktikum. T., 1987. 14-bet
- [6] Kuchqortoev I., Kuchqortoeva R. «Tilshunoslikka kirish». T., 1976. 166-b
- [7] Kuchqortoeva R. «Tilshunoslikka kirish» kursidan maishlar. T., 154-b 1989.
- [8] Mirzaev M., Usmonov S., Rasulov I. Uzbek tili. Toshkent, 1978. 125-b
- [9] www.ziyonet.uz
www.wikipdea.com

